

Jobst Ágnes: A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatóványokkal.

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, 109. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010. 167 oldal.

„Magyarországon a *Szabad Nép* egyszerre volt az MDP vezetésének hivatalos szócsöve, irányt mutatni hivatott népnevelője, papír-agitátora; tananyag és tanítási vezérfonal; emellett – nem csupán a párt tagjai számára – a napi politikai tájékozódás elsődlegesnek szánt iránytűje, a rendszerbe szocializálás megkülönböztetett fontosságúnak tekintett eszköze; mindenhez értő szerepben tetszelgő termelési és termelészervezési útmutató; a rendszer hagiográfiai/démonológiai kalendárium, nyomatékka ünnepelve a saját-nak tekintett jeles napokat, szekularizált szentjeinek születési (és halál-ozási) évfordulóit, egyúttal visszatérően dehonesztáló összefüggésben tűnnek fel lapjain a status quo »antikrisztusai«.¹ Gyarmati György listája kiválóan példázza, milyen sokrétű és változatos módszereket megkövetelő analízisek forrásul kínálkozik az államszocializmus emblematikus napilapja. Míg az idézett felsorolás elsősorban a társadalomtudós és/vagy történész érdeklődésére számot tartó „fúráspon-
tokat” számlálja elő, Jobst Ágnes alábbiakban tárgyalt kötete határozottan a nyelvészet (azon belül talán leginkább a történeti médiaelemzés) teoretikus kere-

teit érvényesíti a *Szabad Nép* bizonyos szövegeit vizsgálva.

Az elemzésgyűjtemény címe meglehetősen félrevezető, hiszen „a második világháború utáni média” aligha szűkíthető az említett lap összesen nyolc vezércikkére 1946-ból, 1950-ből és 1951-ből. Ami a konkrét cikkek kijelölésének szempontjait illeti, a szerző – azon túl, hogy indokolja a *Szabad Nép*-nek és a vezércikk műfajának korabeli fontosságát – voltaképpen a történészekhez irányítja az olvasót: „A kiválasztott vezércikkek olyan eseményekhez fűződnek, amelyek sikeres kommunikálása a hatalom szempontjából nagy jelentőséggel bírt.” (18.) Amennyiben a történész szempontjait érvényesítjük a forrásbázist illetően, talán csekélynek tűnik ez a szövegmenyiség, melynek alapján a szerző levonja a következtetéseit. (A források kellő mennyiségének kérdése már egy korábbi recenzióban² is felmerült, aki bővebben is vitatta a választott cikkekben feltűnő események ennyire kiemelt jelentőségét.) Az elemző ugyanakkor határozottan leszögezi és érvekkel támasztja alá a kvalitatív nézőpont választását

¹ Gyarmati György 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* ÁBTL–Rubicon, Budapest. 468.

² Szajda Szilárd 2011: A nyelvtudomány, a médiatudomány és a történettudomány metszéspontjában. *Médiakutató* 2011. ősz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2011_03_ozs/08_nyelv_kisajatitasa (Utolsó letöltés: 2013. szeptember 23.)

a médiaelemzésekben egyébként nem szokatlan kvantitatív nézőponttal szemben. Ezzel együtt némely ponton ő maga is él a verbális kvantifikáció eszközével, amikor a levéltári adatbázisra támaszkodva meghatározott forráscsoportok tematikus arányait idézi. Hozzátehetjük, hogy a korabeli hatalmi kommunikáció sajátosságainak ismeretében nem lenne megalapozott azt feltételezni, hogy a nyelvész bővebb szövegmerítés esetén eltérő következtetésekre jutott volna. Kérdésfelvetései és vizsgálati eljárásai ehhez túlságosan átfogó érvényűek.

Ami a kérdésfelvetéseket és a következtetéseket illeti, a történész olvasót nemigen érik meglepetések. A kérdező ugyanis történészi megállapításokat vesz alapul, amikor – a nyelvészeti pragmatika feltételeihez igazodva elengedhetetlenül – kontextust választ/teremt elemzéseikhez. A „nyelvi fordulat szellemét” (11.) ihletadóként említő vizsgálati célkitűzés a hazai politikatörténészek korszakolásának rendeli alá forrásai kijelölését: egy vezércikkcsoportot a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) hatalomért folytatott küzdelmének időszakából, egy másikat pedig a már regnáló párt éveiből – már amennyiben nem dehonesztáló ez a megállapítás a monarchikus viszonyokat mélyen elítélő politikai képződményre.

A történettudomány által konstruált körülményekhez való ilyen idomulás nemcsak a jelen, de minden nyelvészeti érdekű, sőt nyelvi fordulatot csupán emlegető vizsgálat esetében felveti a kérdést: nem lenne-e hasznosabb egy fordított irányú kutakodás? Azaz: inkább és elsősorban a forrásszövegek irányából megközelíteni a történészek

által felvázolt képet? Nem adódna-e ily módon valamivel nagyobb esély az említett kép árnyalására, mi több, módosítására? No persze semmi esetre sem állítom, hogy előzetes történeti feltevések nélkül bármely múltbéli textus megközelíthető lenne; az idevágó ismeretek elsajátításáról minimum az oktatás gondoskodik. Ráadásul a történeti kontextusban szerzett jártasság megkönnyíti és indokolja is a források kijelölését, akárcsak a nekik szegezzett kérdések kiválasztását. Mégis úgy sejttem, hogy a nyelvészetnek, a filozófiának vagy az irodalomtudománynak (és még sorolhatnám a szövegvizsgálattal – is – foglalatосkodó diszciplínákat) a történettudomány módszereire az utóbbi évtizedekben gyakorolt állítólagos hatása sokat veszít az erejéből, ha a historikusok megállapításait az elemzés mindenkor szilárd talajának tekintjük, és a vizsgálat során nemigen merül fel a kérdés, hogy ez a talaj talán éppen a mi munkálkodásunk eredményeként válhatna ingoványossá.

A Jobst Ágnes doktori disszertációjából kinövő könyvben körüljárt problémák közül a militáns retorika, a többes szám első személyt preferáló megnyilatkozások, a szélsőségesen manipulatív nyelvhasználat, a szókészletben többnyire szovjet mintára végbemenő változások a történészek korszakról alkotott alapvető ismeretei közé tartoznak, akárcsak a címben is kiemelt kisajátító attitűd. A kötet számos szempontrendszer és hiánytalan szakirodalmi jártasságot felmutató, kevésbé monografikusan építkező vizsgálataiban a szintén szövegekkel dolgozó történész olvasó számára az alkalmazott módszertan, sőt módszertanok

lehetnek a leginkább érdekesek, mint olyan eljárások, amelyek adott esetben más forrásbázison is termékenynek bizonyulhatnak.

Jobst Ágnes először is a retorika eszköztárával boncolja a *Szabad Nép* egyik 1946-os vezércikkét, különös tekintettel az abban szereplő érvrendszerre, és bizonyítja a rendszerint névtelenül megnyilatkozó, a „mi” névmásban rejlő kollektívum azonosulásra készítő hatását kiaknázó szerző(k) rendkívül tudatos szövegépítését. A következőkben a metaforahasználatot tárgyalja, középpontban a „harc” alakzatából szétburjánzó figuratív hálózattal. Jobst metaforavizsgálata több vonatkozó elméletet is mozgósít (hogyan magam is példát adjak a militáns szóhasználatra), és felhívja a figyelmet az ellenségkép-formálás metaforikus működésmódjára.

A könyv talán legtanulságosabb fejezete az, amelyikben a szerző aprólékosan szemügyre veszi a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd az MDP totális *Einstandra* törő kommunikációs műveleteit, a hangsúlyt a többes szám első személy széles körű, manipulatív alkalmazásának vizsgálatára helyezve. Nehéz erről az aprólékosságról a nyelvészeti pragmatika szaktudományos fogalmai nélkül beszámolni – és ezzel egyben rá is mutattam a felsorakoztatott módszerek történeti importját megnehezítő körülményre –, mindenesetre annak felismerése az eredmények közé sorolható, hogy a hatalom megragadására készülő és a már hatalomra került párt más-más számú entitást foglalt ebbe a zászlóként lobogtatott „mi”-be. Azaz a *Szabad Nép* vezércikkeiben nyelvi-

leg is megtapasztalhatóvá vált a társadalom, de különösen a politikai élet – a beszélő szempontjából óhajtott – egyneművé válása.

A fenti, önmegjelenítési stratégiákat tárgyaló tanulmányhoz hasonlóan külön fejezetet olvashatunk az ellenségkép megteremtésének nyelvi módozatairól is. Az aszimmetrikus értékszerkezet (azaz a fekete és fehér deklaratív elkülönítése) és a kriminalizálás közismert eljárásain túl Jobst itt olyan, kevésbé maguktól értetődő műveleteket is bemutat, mint a harmadik személykenti megnevezés eltávolító hatása, a temporális reláció (vagyis a konzekvens múlthoz-mulandóhoz-elavulthoz sorolás), a biológiai eredetű ellenérvek és a kontextus által vezérelt értékmegvonás. A hatalomra kerülés előtti és utáni, bináris korszakolás ez esetben nem jár különösebb eredménnyel, hiszen az ellenségalkotásban a legmarkánsabb különbséget az ellenségkép – a politikatörténetileg teremtett kontextusból is megismerhető – referenciális tartalmának változása jelenti. Egyszóval: változtak a célpontok.

Bár a választott időszak – az 1946 és 1951 közti évek – a nyelvtörténet madártávlatából szinte láthatatlan, a változásokra legfogékonyabb nyelvi dimenzióban, a szókészletben azonban határozottan kitapinthatók a módozások. Jobst három fejezetet is szentel az e téren bekövetkezett eseményeknek. Konkrétan a szókészletben, a jelentésekben, valamint a társadalmi és épített környezetre vonatkozó lexikális állományban (köszönőformulák, intézményi névadás) történetekről számol be. Ezek a fejezetek kevésbé anali-

tikus, mint inkább konstatív jellegűek, ezért módszertanilag kevésbé tanulságosak a történész számára.

A *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* című sorozat 109. darabjaként közreadott, nem kimonodottan vaskos kötet csaknem egynegyedét egy nagy gonddal összeállított kisszótár teszi ki. (A kötetzáró mellékletben a vizsgált vezércikkek mellett egyébíránt található egy, az elemzésekhez szinte szervesen kapcsolódó, gyakorlatilag szó nélkül hagyott kép- gyűjtemény is.) A szótárban „a köznyelv politikai töltésű szavai és kifejezései” (107.) sorakoznak, a mellettük álló definíció pedig az egykorú nyelvészeti szakirodalomból származik, tanúsítva, hogy a nyelvi reflexióra profeszszionálisan is kötelezett szakemberek a gyakran a nyelvhasználók számára sem világos neologizmusok jelentéseit folyamatosan igyekeztek nemcsak észlelni, hanem fixálni is. Felvethető a kérdés, mi alapján minősülnek egyes szavak politikai töltésűnek (és mit is jelent ezúttal a politikai töltet), ám a válaszáért a szerző egy szakirodalmi tételhez irányítja olvasóját. Mindemellett a történészi érdeklődés – különösen a társadalomtörténészé – a hiva-

tásos jelentés-meghatározók definícióinál talán inkább a hétköznapi nyelvhasználók interpretációi felé irányulna. Mondhatni, a szövegbefogadó aspektusát hasonló eszközökkel vizsgáló tanulmány szükséges, ám egyelőre fájlóan hiányzó párdarabja a jelenleg tárgyalt kötetnek. Egy fogalomtörténeti vizsgálathoz ugyanakkor rendkívül hasznos adalékot nyújt a szótár-melléklet, különösen a korszak azon kutatóinak, akikben semmiféle privát emléket nem idéznek fel az olyan szavak, mint a „meleg csákányváltás”, a „polit-büro” vagy a „visszidál”.

Összességében kijelenthető, hogy Jobst Ágnesnek a politikai nyelvhasználatra irányuló szakavatott elemzései – kiváltképpen módszertani okulásul – hasznos olvasmánynak bizonyulhatnak bármely, a korszakkal foglalkozó történész számára. Konkrét következtetésein túl ugyanis újfent rávilágított arra a tényre, hogy a történész forrásai sohasem „ártatlan” szövegek, hanem olyan felszínnek, amelyek alatt nyelvileg összetett, megannyi rétegű kommunikációs érdekvizonyok jéghegyei rejtőznek.

Baráth Katalin